

Darius Kuolio dovana
skaitykla

Lietuviai fil. sk.

Leidinių renka ir tvarko

Virginijus Gasiliūnas, Liudvikas Jakimavičius,
Darius Kuolys, Gediminas Mikelaitis, Valdas Papievis

Viršelių piešė

Šarūnas Leonavičius

1/1128

VU Biblioteka
Lietuvių filologijos
skaitykla

- L I E P T A I -

Propaganda, be to dar, skiriasi nuo nuoširdžios kalbos savo automatišku tonu: kiekvienas mėgėjas-psichanalistas lengvai atskiria tikrą kalbą, vidujinės žmogaus struktūros išraišką, nuo socialinio tuščiažodžiavimo. Labai būdingi yra ir gra-matiniai propagandinės kalbos ženklai. Žemesniame lygyje šoka visų pirma į akis beasmeniškasis mes: mes padarėme tai ir tai, mes darome tai ir tai, mes padarysime tai ir tai. Kiek auks-tesniame lygyje galima jau išskirti priešginybės jungtuką bet: tiesa, šiuo metu dar ne viskas gerai, bet... Tiesa, mes ekonomiškai atsilikę nuo latvių, bet... Reikia pastebėti, kad visa ši propagandinė sintaksė nėra joks originalus sovietinio lietuvių kūrinys, o gryna rusiškas stalininės epochos pali-kimas. Sovietinis lietuvis yra dar stalinizmo užguitas vai-kas, neatlaikęs net palankiausio palyginimo su eiliniu gomul-kinės Lenkijos piliečiu.

Išvados

Ši aprašymą galima būtų dar ilgai tapti. Užteks tačiau. Nenorečiau, kad iš šiu kelių eilučių susidarytų sisteminės kritikos išpūdis: atvirkščiai, mano sutikti tauticčiai yra autentiški šaunios ir aktyvios lietuviškos kartos atstovai, ir susitikimas su jais man paliko gilių ir gerą išpūdį.

Sovietinį lietuvių negalima teisti, jį reikia suprasti. Nereikia pamiršti, kad ši karta yra dar išaugusi prieškarinėse ar karo meto mokyklose, kai ją išauklėjo romantiškai pat-riotiška kaimo mokytoja, padovanojusi kadais man, 12 m. am-žiaus vaikėui, rodos net keturis Tredovatos tomus. Vakarie-tiškos įtakos, pasireiškusios visų lietuviškų problemų racio-nalizacija, jų dar nebuvę pasiekusios. Atskirtas nuo Vakaru, lietuviškasis jaunimas, atvirkščiai, atviris visoms Rytų įta-koms, ir ypač rusų "dvasios" sentimentalizmui. Keturiolikos metų stalinizmo viešpatavimas neišvengiamai turėjo uždėti šiai kartai kuone visus - sąmoningus ar ne, tai jau kitas klausimasis - "marksizmo vadovėlio pradžios mokykloms" štampus.

Nežiūrint visko, mano pasitikėjimas lietuvių tautos at-eitimis nepalaužtas. Sovietiniam režimui neišvengiamai lemta, dėl viðinių priežasčių vystytis nuolatinio liberalėjimo kryp-timi, kokia nepalanki beatrodytu tarptautinė politinė kon-junktūra. Reikia tik kantrybės. Lietuviškasis atsparumas, o

- L I E P T A I -

drauge ir sugebėjimas prisitaikyti prie bet kokių istorinių salygų - abu šiuos bruožus mačiau gyvus mano sutiktuose tau-tiečiuose - yra tikrieusi lietuviškosios ateities garantai.

1957.

REZISTENCIJA IR DEMOKRATIJA

Kiekviena atsinanti karta atsiduria prieš būtinybę iš naujo permąstyti visas pagrindines sąvokas, ant kurių, jei taip galima išsireikšti, laikosi pasaulis: žmogus, tauta, žmo-nija, laisvė, demokratija, kultūra.

Mūsų tėvams, nežiūrint į tai, kad jie dažnai auklėjosi rusų kultūros įtakoje, Rusija buvo, kaip ir patiem rusams, savo iškas Europos priedėlis, Europos, kuri sprendė ir kurio-je buvo sprendžiamas pasaulyo likimas. Ir mums sunku priprasti prie naujos, mažytės Europos, prie "Vakarų" Europos, kuriai mes lyg ir nebeprikalnaujume, stumdomos ir dažnai prievertau-jamos dviejų milžinų, atsidūrusios tarp piko danų buldogo ir geradario Saint-Bernard'o su Camel pakeliu, vietoj akmens, po kaklu. Juo sunkiau mums, nes ir "tikrieji" europiečiai dažnai bijo pažvelgti realybei į akis, slėpdamiesi praeities didybė-se, neutralitetuose, sterlingų zonoje ir t.t.

Rezistencijos idėja Europai nauja. Rezistencija - juk tai atsilaikymas, pasipriešinimas, juk tai silpnėsniojo, tegu ir tvirtas, pasiryžimas nepasiduoti. Nereikia didelės vaizduotės suprasti, kokią kelią per tokį trumpą laiką kaip šintas metų turėjo nueiti Prancūzija, Didžiosios Revoliucijos ir Napoleo-no Prancūzija, jeigu jai galėjo ateiti į galvą mintis ne vaik-šioti skersai išilgai visas Vokietijas ir Rusijas, o rezis-tuoti, atsilaikyti nugalėtiems. Fizinė rezistencija gimė nuo-gos realybės rankoms ją išplėsus iš motinos iščiaus. Dvasinė rezistencija - didžioji mažytės Europos problema - auga, jei naujoji karta sugebės jai duoti senos išminties turinį ir nau-ją formą.

Mūsų tautai rezistencijos idėja, deja, nėra svetima. Kai pagalvoji žmogus, tai juk dar vaikystėje išmoktos mūsų tautos

- L I E P T A I -

istorijos pagrindinės datos tėra tik mūsų rezistencijos, bandymo atsispirti laikinosios pozicijos. Vorkslės mūšis, Liublino seimas, 1831 ir 1863 metų sukilimai – vis tai pralaimėtos kovos ir nuviltą rezistenciją. Atrodo, lyg mūsų tauta per ištisus amžius būtų tik rezistavusi ir traukusis į nuolat vis "geresnes" pozicijas, traukusis ir gynusis iki pat XIX šimtmečio galio, iki tol, kol priešas pasiekė pagaliau pačią jos širdį – liaudį.

Šešiasdešimt metų – tik dvi kartos – skiria mus nuo pirmojo sėkminges rezistencijos organo "Varpo", nuo jo rašytojų, skaitytojų ir platintojų. Nė viena iš mano skaitytuju Lietuvos istoriją, man rodos, neatkreipé dėmesio į tai, kad Vinco Kudirkos karta buvo pirmoji ne tik sąmoningai už laisvę kovojančių lietuvių karta, bet drauge ir pirmoji laisvųjų valstiečių karta. Tam tikras ekonominis ir socialinis klimatas reikaliningas laisvę suprasti ir panilti. Jei laisvę dvasine prasme yra savos asmenybės išsaugojimas, tai laisvę fizine prasme yra kažkas labai konkretaus ir apčiuopiamo – pajutimas teisės į savo prakaitu laistomą savą žemę. Ir štai pirmoji laisvų ūkininkų, nebe baudžiauninkų, karta sukūrė, suprato ir išaugino ir laisvės ir Laisvos Lietuvos idėją, gynési, kovojo ir... nepasitraukė.

Vinco Kudirkos karta pilnai įvykdė savo programą, 1918 metais išleisdama savo sūnus – savanorius – sukurti Nepriklausomą Lietuvą, ir jos laimėjimas buvo apvainikuotas josios credo realizavimu: apčiuopiamai, fiziškai suprastos laisvės idėja įvykdė žemės reformą, o šviesos ir mokslo siekių simbolizavo Kauno Universiteto įsteigimas. Nereikia stebėtis, jei ši karta neatnešė demokratinės santvarkos realizacijos, jei, vos keleriems metams praėjus, primityviąjį mūsų demokratiją pakeitė pusiau diktatūrinis, pusiau gaspadoriškas Smetonos režimas: Lietuvos kaip didelės "gaspadorystės" supratimas buvo dvasinių artimesnis šiai kartai, imant ją absoliučiai, demokratijos jinai ir nesuprato, ir nežadėjo atnešti.

Antroji karta, kuriai atiteko laimė gyventi ir tvarkytis Nepriklausomoj Lietuvoj, didžiausias savo pastangas sudėjo konkretizuodama šviesos siekimo idealą. Sudarydama salygas

- L I E P T A I -

Lietuvali išeiti sustiprintą pradžios mokyklos kursą, ji sukurė visą eilę individualinių ir nacionalinių dvasios vertybų, tajų žmogaus ir lietuvio turą, kuriam ginti ir saugoti ir reikalinga laisvę. Jeigu kai kurie ekonominės pažangos reiškiniai natūraliu būdu buvo koroliariniai štam plačiu mastu vedamam apšvietos vajui, tai lietuviškoji socialinė ir politinė problematika ne tik kad liko užuomazgoj, bet vienu metu net galėjo pasirodyti atidėta ad Calendas graecas. Manau, nenusi- kalsiu šviesai Stasio Šalkauskio ir Izidoriaus Tamošaičio atminčiai, manydamas, kad Nepriklausomą Lietuvą organizavusiai kartai ne tik nepavyko surasti savito filosofinio šių problemų sprendimo, bet kad lietuviškasis filosofinis mąstymas, kaip neegzistuojantis, nesugebėjo net plagiujoti, nekalbant apie pasisavinimą, Europoje kylančių ir augančių sąjūdžių. Užtai visai natūralu, kad ir šiandien lietuvių tauta, arba bent trentyje atsidūrusi jos maža, bet reprezentatyvi dalis, jeigu ji puikiai suvokia vienijančią laisvės idėją, randa, atvirkščiai, didelių sunkumų politiniame laisvės gynimo organizavime, sunkumų, pasireiškiančių progresyviu "apolitiškumo" au- gimu ir dėmesio tautinei kovai mažėjimu, tuo tarpu kai socialinės tautos aspiracijos reiškiasi kažkokiomis ūkanotomis "mūrinės Lietuvos", "atlyginimų suvienodinimo" ir t.t. sąvokomis.

Trečioji sąmoningų lietuvių karta gal būtų galėjusi ramiu evoliucijos ir brendimo keliu siekti politinės ir socialinės tautos sąmonės susiformavimo. Tačiau antrasis pasaulinis karas, visiškai sugriovęs Europę, skaudžiai palietęs ir mus, išmušę įvykius iš jų įprastų bėgių, ir smurto išsaukta rezistencija, gyvenamajam momentui suteikdama kruvinę ir revolucionierišką charakterį, visose srityse reikalauja griežtų, radikalių sprendimų.

Rezistencija, savo primityvioje stadijoje, yra organiška, nelšvengiama būtinybė tautai, pasiekusiai tam tikro subrendimo lygio, tai reakcija prieš bandymą įvesti naują gyvenimo formą, turinti aiškų negatyvinį pobūdį, kuris pasireiškia troškimu atstatyti status quo ante. Tačiau visų šio karo paleistų tautų rezistencijos istorija rodo, kad apie ši negatyvinį rezistencijos savokos branduolių labai greitu laiku prar-

- L I E P T A I -

dėda grupuotis pozityvūs idėjinės kovos elementai. Kovojantis darbininkas ar valstietis - ir čia turim galvoj ne savotišką, mums pažįstamą "saloninių rezistentų" rūši, bet "žudikus ir dinamitininkus", kaip prancūzų rezistentai save vadina, - ne atranda, kaip sako Blumas, savo tévynę, t.y. materialinį kovos pagrindą ir vieningos dvasinės bendruomenės jausmą, bet laikinai kilusi ir visai suprantama praeities idealizavimo nuotai-ka greitai virsta į eilę daugiau ar mažiau konkrečių "pageidavimų" ateičiai. Tie pageidavimai neturi griežto dogmatinio pobūdžio, jie nesurašyti į įstatymų tabelle, užtat ir kiekviena rezistencija yra nelyginant puiki, pritvinkusi dirva, laukianti gerojo séjėjo. Suprantama tada, kai ekstremistiniai elemen-tai - dažniausiai komunistai arba klerikalai, pagal pačios rezistencijos pobūdį - pirmieji išeina į dirvą, stengdamiesi iš-naudoti kovojančio žmogaus idėjinį alkį ir paversti jį savo idėjos įrankiu. Ir taip dirvoje, kurioje galėjo išaugti vešlus laisvės kovos javas, išiveisia kukliai, ir rezistencijos didybė virsta jos menkysta.

Pogrindžio kovotojų "pageidavimai" yra radikalūs, bet jie nėra ekstremistiniai. Gal net radikalumo savyka čia ne visai tinka. Truputį istorinės nuovokos turis žmogus žino, kiek mažai pasikeičia eilinio žmogaus gyvenimo stilus tais, rodos, lemiančiais periodais, kuriuos įprasta vadinti perversmai, suirutėmis ir revoliucijomis. Eilinis žmogus ir pogrindys, geriau negu politikas, tai supranta: "truputį teisybės, truputį daugiau laisvės, truputį daugiau lygybės" - štai tie pa-samoniniai "pageidavimai", ant kurių vėliau specialistai stato įvairias socialines konstrukcijas, demokratines platformas, nugirdo žmogų žodžiais ir... gyvenimas eina kaip ir éjęs toliau. Iš čia kiekvieno buvusio rezistento šventas ir pagrįtas pasipiktinimas ir nusivylimas. Tuo tarpu nereikia pamiršti, kad žmonių bendruomenės bent penkiai centimetrai pastumėjimas į priekį "teisingėjimo" kryptimi reikalauja ne tik ištisos eilės ekonominių ir socialinių premisių pakeitimo, bet tikros dvasinės revoliucijos, kuri įmanoma tik sukaupus dideles ir gausias moralines ir intelektualines pajėgas.

Trečiąjai Vinco Kudirkos kartai, deja, nespėjusiai realizuotis Nepriklausomoje Lietuvoje, buvo skirta ieškoti politi-

- L I E P T A I -

nės ir socialinės problematikos lietuviškojo sprendimo. Vyks-tanti rezistencinė tautos kova verčia ją ieškoti šiam sprendimui radikalių formų. Nepaslapnis, pavyzdžiui, kad tokia Krikščionių Demokratų Partija, kuri savo esmėje, rodos, neturėtų būti linkusi įkūninti socialinio progreso idėją, laisvės kovų metu sudaryto socialinio klimato įtakoje ne tik nesipriešino, bet ir rėmė žemės reformos idėją. Radikalumas reikalinas ne dėl to, kad išlaisvintame iš priespaudos krašte jis "kabo ore" - tai būtų oportunistinė mintis, bet dėl to, kad norint pasiekti nors ir menkiausio, bet realaus žmogiškojo progreso, reika-linga plačiai organizuota dvasinė revoliucija.

Lietuviškąjį užsitęsusią rezistenciją baigia pasivyti ir lipa jai ant kulnų Vakarų Europos nepavykusi ir nusivylusi rezistencija. Mes lyg nepavykę Kravčenkos išlindome 1945 metais iš rūsių ir patekome į pačią maišatį Europos, kuri vel-tui stengési grižti į senuosius rėmus ir užsitikrinti rezis-tencijos laimėjimus. Reikėjo kelerių metų, kad Europa apsi-prastų su mintimi, jog nacionalinių tautų ir jų tarpusavio santykliavimo prieškarinės išmieros visai nebeatitinka dabartiniams pasaulio masteliui, kad ji suprastų, jog pergalė, užuot atnešusi sprendimą, praktiškai tik pratęsė apsiausties būklę, įpareigodama iš naujo organizuoti tiek materialinę, tiek ir dvasinę rezistenciją. Tuo būdu mūsų tėsiamoji kova savaime išlieja į didelį visos Europos sąjūdį, o tai tik dar labiau ją įprasminā mūsų akyse ir suteikia garbingą, bet nepavydėtinę avangardo rolę.

Kaip tai keista atrodytu, Europa šiandien ieško savo dva-sios arba, jei taip galima išsireikšti, savo definicijos, ir tai dabar yra pagrindinis visų įžvalgesnių protų rūpestis. Ištisus amžius kūrusi dvasines vertėbes ir sėjusi jas į visus keturis vėjus, nesiteiraudama, kas mano, o kas tavo, šiandien jinai atsidurė bėdoj ir susirūpinusi žiūri, kad laisvės, pažan-gos, demokratijos, kultūros idėjos, kurioms sukurti jai reikėjo šimtmečių laiko ir aibių broližudiškų kovų, ateina spręngtos naujais rūbais ir pretenduoja ją, senutę, pamokyti. Žodžiai labai greitai susivartoja. Kas lieka iš laisvės idėjos, kai ją pasauliui neštį siūlosi ir Cangkaišenas, ir Ho-Chi-Minhas,

- L I E P T A I -

ir Stalinas, ir Trumanas, ir Schumannas?

Demokratija neabejotinai yra toji fundamentalinė savoka, kuri geriausią charakterizuoja Vakarų Europą. Tačiau juk ir paskutinysis karas buvo vedamas demokratijos vardu, o mes geriau negu kiti žinome, ką kartais slepia ši etiketė. Net ir skaitant suprantama, kad čia kalbama apie vakarietiškąją demokratijos koncepciją, pravartu nepamiršti, jog iš ją telpa ir primityvus, grobuoniškas, balzac'iškas kapitalizmas, ir rasi-nė diskriminacija, ir kolonialinė politika. Vėlgi - per keletą metų varyta propaganda už liaudies demokratiją, kurioje, priešingai negu buržuazinėje demokratijoje, dominuoja socialinis, o ne politinis momentas, jeigu ji Vakarų Europos ir ne tikino, tai vis dėlto politinės demokratijos formulę padarė diskutuotina. Europa, pasiryžusi gintis ant šitų demokratijos idealo barikadų, ieško demokratijos idėjai naujo turinio, kuris ją labiau išryškintų ir išprasmintų, ir originalios formos, kuri būtų patraukli masėms ir galėtų išprovokuoti dvasinį sąjūdį, vienintelį efektyvumo garantą. Europos problema yra kartu ir mūsų problema, ir mes, ieškodami sprendimą savo politinei ir socialinsi struktūrai, turime galimumą išsilieti į bendrą europinį sąjūdį, su viltimi nebesivilkti iš paskos Europos žygyje į progresa.

Pusantro šinto metų pakako, kad žmogaus Teisių Deklaracija, toji pagrindinė demokratijos charta, mūsų skyse pasirodytų tik kaip blankus popierio lapas. Demokratijos idėja šian-dien nebeapsiriboją žmogaus elementarinių teisių ir laisvių gynimu, ji būtų tuščia ir naivi, neparemta politinės lygybės ir socialinio teisingumo principais.

Ir politinės krašto struktūros savoka nebegali šiandien pasitenkinti vien konstitucijos garantuojamų demokratinių institucijų paskelbimu ir išlaikymu. Paties gyvenimo išsauktas visuotinis nuolat didėjančios centralizacijos ir net etatizacijos procesas turi tendencijos į valstybės globą paimti ir normuoti visas žmogaus socialinio reiškimosi formas ir, nepajégdama šiai, sakytume, organiškai visuomenės evoliucijai pasipriešinti, demokratija atsiduria prieš neujuą uždavinį: vis didėjanti valstybės ir tarptautinių superstruktūrų kišimasi į pavienio žmogaus ir atskirų kolektyvų gyvenimą pakreipti

- L I E P T A I -

taip, jog Jis, užuot nuolat mažinęs individuo laisvės reiškimosi akirati, aukodamas jį pati mistinėms "tautos" ar "klasės" idė-joms, tarnautų, atvirkšciai, - žmogaus socialiniam ir ekonominiam išsilaisvinimui, garantuojančiam, savo keliu, ir tikrasias demokratines laisves.

Žmogaus dvasinį brendimą pralenkusi technika ne tik kad teikia pasaullui visai naujas erdvės išmieras, bet ir visuomeninėms institucijoms primeta savas galvojimo kategorijas. Planingumas, efektyvumas - savokos, kurios neabejotinai domina šiu dienų ekonominį ir politinį mastymą. Savaimė suprantama, kad jos labai sunkiai derinasi su XIX amžiaus demokratijos koncepcija, kuri savo pagrindiniu tikslu laikė - maksimumo teisių ir laisvių savo piliečiams garantavimą. IV-ji Prancūzų Revoliucija, blankus III-sios atvaizdas, galėtų būti charakte-ringu šio senčios demokratijos neatitikimo gyvenamajam momen-tui pavyzdžiu. Leono Blumo dar koncentracijos lageryje iškelta ir de Gaulle'io perimta demokratinių institucijų reformos tvarkos, pastovumo ir socialinės drausmės kryptimi mintis demokratinių laisvių gynimo šalininkus sugrupavo už persenusio, atgyvenusio parlamentarizmo idėjos, o tai pozicija, kurios daugelis iš jų nė nemano ginti. Lietuviškoje plotmėje, šios paradoksaliskos kovos - kur tikrieji kovojančių tikslai ne-atitinka jų ginamoms koncepcijoms - atitikmeni galima būtų rasti jau gana seniai besitęsančiame tautininkų - socialinės tvarkos gynėjų, ir liaudininkų - demokratijos gynėjų dialoge. Vieni, sutapdindami tvarkos savoką su prezidentinio režimo tipu, kiti, demokratiją ižiūrėdami veik išimtinai tiktais vie-noje jos reiškimosi formų - prancūziškame parlamentarizme, at-rodo, gina pozicijas, už kurias nebūtų ko galvą guldyti. Tvar-kos ir socialinio susiklausymo idėjos yra lygiai tiek pat inherentiškos demokratijos savokai, kaip ir laisvės ar politinės lygybės idėja. Šiu dviejų svarstyklų lėkščių pusiausvyros ieškojimas yra viena iš dominuojančių europinės demokratijos problemų. Tokios kompromisinės formulės suradimas ir, svarbiausia, jos pritaikymas lietuviškajai žmogiškai medžiagai yra viena iš opiausiu mūsų kartos politinių problemų, galin-čių ateityje realizuoti iškovotos laisvės pastovumą ir darną.

- L I E P T A I -

Pasaulis gyvena "organizatorių era", ir kalbėti apie ekonominių liberalizmų Adamo Smitho prasme yra politinis anachronizmas, deja, dar gana dažnai sutinkamas senojoje kartoje. Dar pradžioje šio šimtmečio vienas prancūzų sociologas išsitarė: "Neklauskite manęs, ar aš esu socialistas. Klauskitė, iki kur?" Europa yra daug toliau pažengusi į socializmą, negu paprastai kad priimta manyti. Kiek gyvenimas prieštarauja bendrai priimtoms doktrinoms, rodo kad ir tų prancūzų liberalų ministerių pavyzdys, kurie, neseniai dar skelbė visiškos ekonominės laisvės principus, vos patekė į valdžią, veda aiškią dirigistinę politiką. Socializacijos procesas, kaip minėjau, visose srityse eina į priekį, ir mums, besirūpinantiems savo kraštu, kuris neabejotinai per mažas ekonominis vienetas, kad galėtų bent autonomiškai tvarkytis naujose pasaulinio ūkio sąlygose, tenka tik laukti atviriems visoms socialinio progreso idėjoms, nepasiduodant abstrakčiam doktrinieriškumui, kuris veda į žmogaus taikymą prie rūbo, o ne rūbo prie žmogaus, kaip tai priderėtu. Jei tam tikras "socialinės demokratijos" sudėtinį elementų išryškinimas atrodo būtinės vakarietiškos demokratijos koncepcijos atnaujinimui, tai mūsų tautos, kuriai užsitenus etatistinė ekonominė santvarka paliks neabejotinai žymios įtakos, vieninteliais galimas yra tik savotiško "socialinio empirizmo" kelias. Kur susikerta į socializmą ir etetinė einančios Europos tendencijos su visuomeninio ūkio interesais, kur prasideda pavojus žmogaus asmens laisvei? - problemos, giliai surištos su lietuviškosios demokratijos ateitimis.

Užsibrėžti remai neleidžia net prabégomis paliesti daugelio opiu klausimui, ypač pačių imponderabilia - mūsų žmogaus politinio brandinimo, visuomeninio tipo ugdymo problemų, nuo ko galutinai ir priklauso demokratijos idėjos realizavimo galimybės. Rezistencijoje išugdytas radikalizmas, įjungtas plėčiai demokratijos koncepcijai realizuoti, lydimas tautos pasitikėjimo savo kūrybingumu, - vienas gali pateisinti į jaunąjį liberalinę kartą sudėtas viltis.